

Свим тим је несумњиво утврђено да је пренос Његошевих костију са Цетиња на Ловћен извршен у суботу 8. септембра 1855. године. Да није било блокаде због колере, сигурно је да би дописници разних листова могли добити више података о погребним свечаностима, па би и њихови дописи били знатно опширнији.

ДВА ЗБОРА УДРУЖЕЊА ОПОЗИЦИЈЕ У СРЕЗУ БАРСКОМ 1935. ГОДИНЕ

У 1935. години одржано је у Црној Гори неколико врло успјелих зборова Удружене опозиције (у Никшићу, Виру, Бару, Пљевљима и др.), на којима је Партија, у циљу стварања народног фронта, постигла огромне успјехе. Посебно ћемо се задржати на зборовима у Бару (16. августа) и Виру (23. августа) износећи о њима неке нове, досад необјављене податке.¹

Збор *Удружене опозиције у Бару*, одржан 16. августа, заказао је адвокат Никола Ђоновић, кандидат на опозиционој листи, у срезу барском, на мајским изборима. Збору је присуствовало пуно сељака из читавог среза барског. Запажено је присуство великог броја муслимана који су се нарочито интересовали за привредна питања и економско побољшање живота на селу. Збору је присуствовао велики број омладине из Црмнице и Улциња, предвођен комунистима. Збор је отворио стари црногорски командир Никола Вучинић, истичући у поздраву значај збора, а затим је узео ријеч Никола Ђоновић. Ђоновић се осврнуо на петомајске изборе, Стојадиновићеву владу, изборни закон, питање рјешења унутрашњег уређења у земљи, корупцију, фашизам и

нимљив извјештај новосадског „Српског дневника“, 8/1859, 3, 3 од 11. јануара, који „с црногорске границе“ јавља 30. децембра [1858. по ст.]: „Отац пок. владике Петра II, господара Црне Горе и Брда, Томо Марков Петровић, лицем на Божи-дан 26. дец. преселио се у вјечност у немоћној и ријеткој старости. Старцу се навршило октобра месеца 1858. год. 105. година. Он је имао три брата: Стијеп Маркова, Петра I (светопочивши митрополит и господар Црне Горе), и Сава Маркова. Сву је браћу сахранио; потом три сина и пет унука. Старац је био најсрећнији и најнесрећнији отац. Један му је син био владатељ Црне Горе за 21 годину, а други президентом сената црногорског; трећи је погинуо са осталом својом браћом на Грахову. Најпослије је остао сирак без није никога. Има три рођена синовца, кои су прошле године избјегли у Аустрију. При смрти изговорио је посљедње ријечи: „Све би моје јаде преболио, само да је Машан (синовац му) уз мене, да ме он у земљу положи“. Од мушког порода није иза њега нико остао. Старац заслужује сажалење, највише зато, што је отац онако честитога сина и врсног владоаца народа црногорског био. Оставшијема, Боже, дај здравље и мир, а старом вечни покој и рајско насеље“.

¹ На њих се укратко осврнуо Р. Пајовић у чланку: *Активност Народног фронта у Црној Гори 1935—1936*, *Историјски записи*, св. 3—4, 1959.

потребе народа у Црној Гори.² Нико Дебеља³ у једном приватном писму (од 19. августа) Саву Вулетићу између осталог о овом збору пише: „А сад да Вам укратко опишем збор који је Ђоновић 16. ов. овдје одржао. Пошто се зуцкало да ће мјесни нацијоналисти (владиновци) поставити неколико букача само да би омели збор, то је Ђоновићу сугерирано да позове у Бар неколико његових рођака и других Црмничана, што је и учинио, али уз ове већином је дошло неколико омладине која је љевичарски расположена (комуниста)... Уз комунисте Црмничане дошло је једно 5—6 комуниста из Улциња и то они који с правом воде ондашње раднике на солани. Ђоновић није одржао збор по свом програму, јер су на њега дјеловали комунисти из Црмнице као и они из Улциња... Кад је почео да говори о Хрватском питању, један од комуниста Црмничана упао је са ријечима „не треба нама Хрватско питање, већ ми хоћемо Црногорско питање“ и викнуо је: „Живјела слободна Црна Гора“...

Сигурно под сугестијом Црмничана, дотакао се и питања Русије, наводећи да ми треба са овом словенском земљом да ступимо у односе, без обзира на управу и режим који сада онамо влада.“⁴

Тако Дебеља, три дана послје збора, извјештава детаљно Вулетића о збору, истичући да су на њему главну ријеч имали комунисти.

Послје Ђоновића на збору је узео ријеч Бошко Стругар, комуниста из Улциња, Стругар је истакао да власти нијесу дозволиле још неколицини говорника да говоре, зато ће они имати прилике да говоре на Виру 23. и у Улцињу 25. августа. Говор је завршио ријечима: „Живјела револуционарна црногорска омладина“.⁵ „Слободна мисао“ у чланку *Збор Удружене опозиције у Бару* донијела је само толико да је послје Ђоновића рекао неколико прикладних ријечи Бошко Стругар. На збору је донијета резолуција сљедеће садржине:

„1) Овогодишња суша и опште тешке прилике, уз нехат владајућих кругова, учинили су да је глад ушла у 50 одсто домова старе Црне Горе. Ову велику опасност и понижење које пријети народу нико још не види. Брже иде глад и годишња доба него што долази памет у главу онијема који треба ово зло да предуприједи. Црногорци не траже милостињу. Траже само рада. Тражимо да влада изда житни бон за јавне радове у износу од 200,000.000 динара; да се за ту суму у току три године

² Слободна мисао, бр. 28, 25. VIII 1935.

³ Члан Црногорске федералистичке странке. Када су Италијани (1941) ушли у Црну Гору, постављен је за средњег начелника у Бару.

⁴ Архив Историјског института НР Црне Горе (даље АИИ) V3—16, бр. 11533, Писмо Н. Дебеља С. Вулетићу.

⁵ АИИ, V3—16, бр. 11533, исто.

набавља пшеница; да се на бази житне наднице предузму најспрешнији и мањи јавни радови у пасивним крајевима, да се на сваким осам житних надница даду и двије новчане за најосновније потребе дома. На овај начин, отклонила би се глад и извршили најнужнији јавни радови за које Влада не стиже да нађе новчана средства.

Уз сарадњу привилегованог Извозног друштва, које већ има велике количине пшенице на расположењу овоме се послу може приступити одмах.

2) Да се прекине са наопаком трговинском политиком, која је дала монополистички положај великом свјетском картељу уља и бензина, који исцрпљава наш крај за 40,000.000 динара годишње само зато што немамо уређене трговинске и дипломатске односе са Русијом. Да се што прије успоставе дипломатски и трговачки односи са Русијом, како би горња сума од четрдесет милиона без икаквог смањења државних прихода остала код потрошача.

3) Да се сума од 700,000.000 динара колико је плаћено Црногорских репарација расподијели на 22 буџетских година, а да се све рате утроше на сеоске и варошке потребе, а никако да замијене редовне буџетске инвестиције на државно грађевинарство и саобраћај.

4) Да се укине закон за заштиту државе и да се даде широка амнестија за све политичке кривце — итд.⁶

Дебеља о збору даље пише: „Ђоновић поред вароши мисли обићи и свако село у срезу. Заборавих Вам горе напоменути да збор Ђоновића у народу није оставио најбољи ефекат. Напротив, долазак комуниста, а који су на њега дјеловали, тако да је морао измијенити свој говор догодило му се оно што новине импутирају г. Мачеку, бива да комунисти искоришћују сваку прилику под плаштом политике — национализма док се планом развијају свој деструктивни рад и утицај. У Црмници баш због комуниста не иде најбоље и онамо је омладина јако растрована.“⁷ Дебеља изводи закључак да Ђоновићу збор није успио због великог утицаја комуниста који су збору присуствовали из Улциња, а поготову из Црмнице. Он жали омладину у Црмници која је „јако растрована“ комунистичким идејама и износи мишљење Вулећићу да би требало преко „угледнијих“ људи у Црмници порадити да се омладина отргне од утицаја комуниста.

Истог дана по завршетку збора наишао је у Стари Бар Светислав Хоћера. Препознат од комуниста Хоћера није успио ни да изађе из кола, а камоли да са својим присталицама одржи конференцију. О његовом доласку у Стари Бар у поменутом писму каже се: „Истог дана послје подне дошао је овдје и г. Хоћера, мислим да је био са њиме у друштво г. Кешељевић. Али чим су стигли на уласку у варош Стари Бар били су препознати

⁶ Слободна мисао, бр. 28, 25. VIII 1935.
АИИ, V3—16, бр. 11533, исто.

баш од комуниста из Улциња и ови су их стали гађати са јајима, која су једно 20—30 само Хођеру погодила и тако се вратио из Старог Бара да није могао ни конференцију одржати.⁸ О томе пише у „Слободној мисли“: „Пошто је збор закључен појавио се од некуда на аутомобилу г. Светислав Хођера вођа ЈНС. Једна група од 50 људи, колико је још било преостало од збора, пришла је његовом аутомобилу и саопштила му да окрене назад и да не силази. Г. Хођера није хтео то да учини, већ је потргао револвер. Кад је маса то видјела јурнула је ближе са узвицима? доле оружје иначе ћеш погинути! Г. Хођера је стрпао тада револвер у џеп. Затим је интервенисала жандармерија и г. Хођера се одмах одвезао за Цетиње да уложи жалбу против демонстраната.“⁹

Збор на Виру (одржан 23. августа) представља један од највећих успеха које је Партија постигла у срезу барском у 1935. години. По масовности, значају и резултатима он се може уврстити у највеће манифестације и успехе Партије у том периоду у Црној Гори. За одобрење да одржи збор на Виру Ђоновић се обратио Среском начелству у Бару 12. августа. У молби је наглашено да ће на збору бити ријечи: „о економским и политичким приликама у земљи, о хрватском питању и о неодољним потребама народа у Црној Гори“.¹⁰ Ђоновић је у молби нагласио да ће на збору осим њега говорити и Светозар Вукмановић.¹¹ Начелство среза барског одобрило је 21. августа (под бр. 11253) да се одржи збор на Виру на простору „између три моста“, с тим да право говора на збору има и Вукмановић Светозар, правник из Подгори.¹² Одобрење за Ђоновића да може одржати збор на Виру примио је Мило Ђ. Томовић.¹³

За збор на Виру Партија је организовала масовни долазак сељака из читаве Црмнице и ријечке нахије. Велики број сељака и омладине дошао је тога дана да би присуствовао збору о којем су већ раније били обавијештени. Осим комуниста збору су присуствовали опозициони представници, федералисти и др. Збор се, како је то већ раније планирано, у потпуности одвијао по замисли комуниста. Ради одржавања реда на збору, комунисти су организовали редаре (преко 30), који су на лијевој руци имали траку са словима ЦНФС — Црногорски народни фронт слободе. Учесници збора из ријечке нахије, окупиљени код Зле горе, ушли су у Вир са пјесмом носећи црногорску ратну заставу „Крсташ“. Истовремено, са друге стране од Карића, у Вир су ушли учесници збора из Црмнице са развијеном црногорском заставом на којој су биле исписане ријечи: „Сви у Црногорски народни фронт слободе“. Из ове групе чули су се повици: „Живио комунизам“,

⁸ Исто.

⁹ Слободна мисао, бр. 28, 25. VIII 1935.

¹⁰ АИИ, V3—5, бр. 11534.

¹¹ Исто.

¹² Исто.

¹³ Исто.

„Доље српска хегемонија“, „Доље Београд“, итд.“¹⁴ Осим тога, народ је пристизао од Горње Црмнице, и чамцима преко Језера, те се на Виру сакупила велика маса мушкараца и жена, омладинаца и омладинки, жељних да чују ријеч истине и да даду одушка своје незадовољству против ондашњег режима. Учесници збора мирно су саслушали говорнике, који су изнијели тешке економске прилике које су владале у овом крају и у читавој Црној Гори. Став Партије на збору у потпуности је спроведен, без обзира на тенденције појединаца (федералиста претежно) који су настојали да збору наметну неке непотребне пароле, које нијесу биле у складу са линијом Партије — стварања Народног фронта у Црној Гори. Око 10,45 часова збор је отворио Лабуд Јовановић, пензионер, позивајући учеснике збора „на ред и мир“. Затим је узео ријеч Никола Ђонових, опозициони кандидат на листи др Мачека. Ђонових се у своје говору осврнуо на политичке и економске прилике у Црној Гори, посебно у срезу барском, „чији говор није имао ничега противног постојећим законима“, истиче Илија Милановић, који је присуствовао збору као изасланик Начелства.¹⁵ Затим је узео ријеч Светозар Вукмановић, чији је говор био написан на неколико страница, „са тенденцијом сепаратистичко-комунистичком“, истиче И. Милановић у извјештају.¹⁶ У говору Вукмановића није било никаквих сепаратистичких тенденција, што се види из резолуције, која је на збору усвојена, већ је читав говор био на линији стварања народног фронта. Вукмановић је говор почео ријечима: „Другови и браћо, сада је пуних 17 година од насилног уједињења које је извршено под притиском србијанских трупа.“¹⁷ Он је у свом говору оштро напао владу и београдске властодршце и капиталисте. Тражио је да се у Црној Гори започну радови да би се омогућило упошљавање сељака, како би прехранили себе и своје породице. Истичући нужност укидања Закона о заштити државе, нагласио је да он не би требало да се зове Закон о заштити државе, него закон о заштити корупције. Указујући на мукотрпни живот људи у овом крају и терор ондашњих власти, Вукмановић је између осталог рекао: „Када се ваша дјеца надају да ће им родитељи донијети парче хљеба, они дочекују свога изрешетаног родитеља од ратне морнарице, па тражимо сви сложено, другови, да се кривци за оваква дјела најстроже казне.“¹⁸ У даљем излагању Вукмановић је истакао неодложно помиловање политичких криваца и успостављање дипломатских и трговачких веза са Совјетском Русијом, коју признаје читав свијет, „а наша држава неће, јер то не иде у рачун капитализма и појединих министара који су у стране банке уложили око три милијарде:

¹⁴ АИИ, V3—16, бр. 11533.

¹⁵ АИИ, V3—5, бр. 11534.

¹⁶ Исто.

¹⁷ Исто.

¹⁸ Исто.

динара. . .¹⁹ На крају је истакао нужност окупљања свих напредних снага у Црној Гори у народни фронт слободе. Govop Вукмановића био је често прекидан паролама: „Живио Црногорски народни фронт слободе“, „Живјела Совјетска Русија“, „Доље монополи и капитализам“, итд. Милановић наводи да је Вукмановић говор завршио ријечима: „Као што сте се ви и ваши стари стотинама година борили за права и слободу Црне Горе под овим барјацима, тако и данас позивам вас да тако исто сложено браните и тражите своја права у данашњој држави, па стога сви сложено у Црногорски народни фронт слободе, којим ћете једино доћи тако сложни и удружени до свјих права.“²⁰ У споразуму са Ђоновићем, Вукмановић је збору предложио резолуцију од 19 тачака.²¹

На збору је предложено да из сваког села Црмнице уђе по један човјек у срески одбор за покрет *Црногорски народни фронт*

¹⁹ Исто.

²⁰ Исто.

²¹ Иако је Р. Пајовић углавном дао основну садржину резолуције (Историјски записи бр. 1, 1959, 135), с обзиром да посебно третирамо збор на Виру, њен текст доносимо у цјелини:

„Са данашњег збора Црногорског народног фронта слободе, одржаног у Вирпазару 23. овог мца, донесена је једногласно сљедећа

РЕЗОЛУЦИЈА

1) Тражимо општу и потпуну амнестију свију политичких криваца; 2) тражимо укидање закона о заштити државе; 3) тражимо потпуну слободу штампе, збора и удруживања; 4) тражимо безодвлачно распуштање садашње тзв. народне скупштине и расписивање нових избора за уставотворну скупштину на темељу општег, тајног и једнако праваног гласања; 5) тражимо самоуправу градских и сеоских општина; 6) тражимо осигурање 40 сатне радне недеље и повећање радничких надница; 7) тражимо хитно спровођење осигурања радника у незапослености и старости; 8) тражимо поништење дугова и отпис дужиног пореза. Снижење пореза и укидање кулука. Прогресивно опорезовање капитала и великог посједа; 9) тражимо сталну политику за мир, против рата и против шуровања са Хитлеровим агентима, 10) тражимо безодвлачну успоставу односа и савезе са Совјетском Унијом; 11) тражимо бесплатно жито и ослобођење пореза за све сиромашне породице у Црној Гори, пошто је глад завирала у 90% сиромашних домова црногорских; 12) тражимо хитно грађење јадранске пруге и то почев од Бара и Подгорице како би се запослило радно становништво овога краја; 13) тражимо хитно продужење јавних радова а поглавито пут Вирпазар—Обзивица и Вирпазар—Острос; 14) тражимо натраг новце Црногорске реперације у вредности од 750 милиона динара да се утроши на општинске и сеоске радове; 15) тражимо регулисање скадарског језера; 16) тражимо укидање монопола; 17) тражимо укидање жандармеријских станица по селима, јер су Црногорци увијек одржавали путем мјесних власти мир и ред у племену; 18) тражимо образовање широке народне власти у коју ће ући и претставници Црне Горе. Од такве владе посланици Црногорског народног фронта слободе тражиће испуњење ових горњих захтјева и у случају неуспјеха народни посланици имају се одмах вратити у Црну Гору и положити рачун о своме раду; 19) да се искључени ђаци из Подгоричке гимназије поврате на редовно школовање. (Препис резолуције, АИИ, V3—5, бр. 11534 к. Бр. 11902, Бар 26. X 1935.)

слободе, што је збор једногласно прихватио. Ово је био први одбор народног фронта у Црној Гори. На збору је прочитан летак ОК КПЈ који гласи:

„Црмничани,

Борили сте се као ико и ножем и пушком и напосљетку гласаћете куглицом. У тој борби жртвовали сте своје животе, своју породицу, своје имање. Као награду за то и данас као и прије хиљаду година орете дрвеним ралом и гладни сте и сухог кукурузног хљеба, а од наше мучне борбе расло је господство наших господара и пунила се каса богаташа.

Црмничани, доста је било лажи и обмана. Не вјерујте појединцима, вјерујте само у вас радне Црмничане и у нашу заједничку борбу против буржоазије. Знадите да једино борба радника и сељака вођених Комунистичком партијом за обарање буржоаске владавине и за завођење социјализма иде правом путу, тј. слободи и једнакости. Тим путем нека буду упућене ваше удружене снаге, ваше жртве, ваша борба. Приберите ваше снаге, збијте ваше редове против заједничког непријатеља — србијанске војнофашистичке диктатуре, против разбојничке буржоазије. Угледајте се на мучну борбу и сјајну побједу руских радника и сељака.

Доље србијанска војнофашистичка диктатура!

Доље владавина буржоазије!

Живјела Комунистичка Партија Југославије!

Живјела Совјетска Русија!

Живио радни народ свих земаља!

Живјела напредна и борбена Црмница!

ОК КПЈ²²

Тако је збор на Виру (23. августа), који је заказала Удружена опозиција, претворен у збор Народног фронта, којим је Партија у срезу барском, посебно у Црмници, постигла огроман успех и симпатије међу широким народним масама. У извјештају Зембиљу²³ о резултатима које је Партија постигла на зборовима у Бару и Виру каже се: „Даље смо судјеловали на зборовима у Бару и Вирпазару. Нарочито је збор у Вирпазару колосално успио, те је он по приредби и извођењу био потпуно наш збор, мада је његов заказивач био независни демократа Никола Ђоновић. Маса је била нарочито распаљена нашим говорником, нашим паролама и најзад црногорским ратним барјацима који су тад први пут појавише послје толико година. Што је нарочито важно, на збору је изабран Црмнички одбор Црногорског народног фронта слободе.“²⁴ Ево што о збору на Виру каже Светозар Вукмановић: „По налогу другова требало је да обезбиједим утицај Партије на зборовима Удружене опозиције, који су

²² Исто.

²³ Земаљски биро ЦК КП са сједиштем у Загребу.

²⁴ АИИ, I, 1—9, бр. 8864. Извјештај у цјелини објавио Димо Вујовић (Историјски записи, бр. 1, 1950, стр. 235—251).

били заказани у неколико општина Среза барског. Одмах сам успоставио везу са партијским организацијама у томе крају. Направио сам и план за акцију Партије на предвиђеним зборовима. Одлучили смо да на овим зборовима, поред говорника из грађанских партија, говори по један познатији комуниста. На збору у Вирпазару, гдје се било окупило неколико хиљада сељака из ближе и даље околине, на коме сам ја говорио, дошло је до веома снажне манифестације маса против великосрпског угњетавања, а за равноправност Црне Горе и црногорског народа, за извлачење Црне Горе из заосталости, биједи и сиромаштва итд. Истицање ових захтјева није могло а да не изазове и манифестације маса за Партију.²⁵

Велики успјеси и популарност Партије у масама заплашили су властодршце те су одмах предузели мјере да се спријечи даље одржавање зборова, рачунајући да ће тиме онемогућити рад и активност Партије у масама. „Сву ту нашу активност, каже Вукамновић, режим је одмах запазио. Власт је веома брзо реаговала, па је забранила остале предвиђене зборове. Мене су предали суду, под оптужбом да сам одржао комунистички збор. Тако сам први пут изведен пред Суд за заштиту државе у јесен 1935. године. Но усљед недостатка доказа пуштен сам на слободу.“²⁶

Изнијећемо још неколико података из извјештаја изасланика среског начелника, жандармеријске станице у Бару и др. о збору на Виру и мјере које су предузете да се даља активност Партије у народу онемогући. У поменутом извјештају изасланика Среског начелства, Милановића, упућеног начелнику среза 24. августа, на крају се каже: „На једном дрвету гдје се збор одржавао истакнут је био плакат са овим натписом: „Фашизам“, а испод ријечи фашизам — аждаја“. Затим „Ступајте у Црногорски фронт слободе, тражите репарације, амнестију политичких криваца, исушења Скадарског језера и Јадранску пругу. На овом плакату била су насликана три човјека.“²⁷ У извјештају барског жандармеријског вода, пов. бр. 367, од 24. августа, послатом Државном тужилаштву на Цетињу, каже се: „Послије говора Ђоновића Николе одржао је говор Вукмановић Светозар, познати комунист који се налазио интерниран у Вишеграду, те је између осталог рекао: „Тражимо да се ујединимо у борбени фронт слободе, те да Црна Гора постане слободна, да се укину жандармеријске станице итд.“ Цио његов говор био је одушевљено поздрављен и урнебесно прекидан, тако да потписати није био у стању све да чује јер се налазио у доста великој даљини око 60 метара од збора. Но, последије свога говора Вукамновић је прочи-

²⁵ Светозар Вукмановић-Темпо, Сјећања на партијски рад у периоду од 1935—1941. године, (Комунист бр. 142, 14. јануара 1960).

²⁶ Исто.

²⁷ АИИ, V3—5 бр. 11534.

тао говор (резилуцију — Г. В.) који се прилаже, а напосљетку по завршеном читању ускликнуо: „Живјела комунистичка омладина и застава“, „Живела Совјетска Русија“, „Доље буржоазија“, „Доље министри“ итд. Именовани је између осталог напоменуо да се освети крв проливена на Скадарском језеру, да се освети студент Срзентић и одметник Петар Пекић, на што је сакупљена комунистички настројена омладина са одушевљеним викањем узела Вукмановића на руке, који је ношен кроз пијацу кличући разне покликe комунистима и Совјетској Русији.“²⁸

Начелник среза барског, достављајући извјештај Милановића Краљевској банској управи на Цетињу, између осталог наводи да Ђонових више од мјесец дана „својим конференцијама, договорима и зборовима кокетирајући у исто вријеме са свима деструктивним елементима премного замара органе јавне безбједности, те сам нашао за потребно, не хотећи да му те радње унапријед забрањујем, да одобравам на његовим зборовима да и други говоре, тиме се узајамно слабе, какав је случај био 23. овог мјесеца на Виру.“²⁹

Срески начелник дао је још неколико карактеристичних оцјена о збору у Виру. Доносимо још неколико података из поменутог извјештаја да би се видјело колико је постојало збрке и неупућености у најосновнија политичка струјања која су се збивала на подручју среза.

„Збор сам одобрио, пише начелник среза, да бих младеж са студентима немирног духа видио на пољу јаловог политизирања, у Виру и Бару, специјално ових дана када је јавној сигурности поклоњена озбиљна пажња у приморју Бар—Будва. Преко зборова се дозвољава расположење маса, ко што мисли по народној „да свака звјерка свој траг покаже...“ Поред Ђоновиха, одобрио сам и Вукмановићу као „млађем“ да говори, иначе би питање говора било актуелно и потрзало се редовно као неки баук из комунистичке сфере.

Нешто Ђонових а више Вукмановић пропагирају неки нови покрет „Црногорски народни фронт слободе“, карактера привредно-економског. Има у томе трагова или наслућивања федералистичко-сепаратистичке природе, прије неголи комунистичке, које такође није искључена.

Има информација да је идеја о стварању „Црногорског народног фронта“ поникла од Хрвата, вјероватно Павелићевих. Свакако да ће за даљи рад отуда и упутства примати, како би овај покрет односно фронт ишао упоредо са Хрватским питањем... Да ли је тај покрет усвојио као своју заставу бијели крст на црвеном пољу владика Црногорских још није познато, јер покрет — фронт није формиран, ЦНФС...

²⁸ Исто.

²⁹ Исто.

Развоју код овога покрета придајем озбиљну важност, нарочито о везама с иностранством и штетном утицају на наше државно и народно јединство“,³⁰ завршио је на крају срески начелник среза барског. Тако је он претпостављенима објаснио суштину ових зборова, њихову садржину и планове Партије, и у исто вријеме указао на опасност која пријети постојећем режиму од овог покрета.

У Среском начелству у Бару је 27. августа саслушан Светозар Вукамновић. На саслушању он је између осталог рекао: „Ја сам говорио о програму Црногорског фронта. Овај је програм укратко представљен у резолуцији, која је одобрена од свих присутних и послата свим дневним листовима ради обнародовања. Мој говор садржавао је исцрпно излагање захтјева који су укратко и у главним потезима унијети у резолуцију“.³¹ „По моме мишљењу, стоји даље у саслушању, ја приликом држања поменутог и опширног говора нијесам говорио ни о чему што није у окладу са постојећим законима Краљевине Југославије. Потом ни друго које лице нијесам чуо да говори штогод противу Краљевине Југославије, династије или владе.“³²

Као свјedoци поводом збора на Виру саслушани су пред Среским судом у Бару начелник среза барског Душан Поповић, сазивач збора адвокат Никола Ђоновић, полицијски писар Илија Милановић и Лабуд Јовановић, пензионер из Вира, који је отворио збор. Срески начелник наводи да је на збор, због закашњења воза, стигао касније и да за вријеме које је присуствовао збору није примијетио никакав неред нити чуо „ниједног израза који се може инкриминисати“.³³

Изасланик начелства, на збору у Виру, Милановић, као свједок пред Среским судом у Бару, између осталог је рекао: „Студент Вукмановић у свом говору међу осталим говорио је Црмничанима како су се борили с ножем и пушком под овим барјацима те је показао на барјаке који су били на збору. Спомињао је да и сада ору дрвеним ралом као и прије 1.000 година и да су гладни кукурузног хљеба. Спомињао је борбу против буржоазије, те је нападао такозвану србијанску војнофашистичку диктатуру и разбојничку буржоазију. Чуо сам из његових уста повике: „Доље србијанска војнофашистичка (војна) диктатура“, „Доље владавина буржоазије“ и „Живјела Совјетска Русија.“³⁴ Лабуд Јовановић, саслушан као свједок 10. септембра, између осталог каже: „Пошто је Ђоновић завршио говор, пријавио се за ријеч Светозар Вукмановић, те сам и њему дао ријеч, па је и он у своме говору исто као Ђоновић, само мало опширније, изложио економске потребе овога краја. Свој говор Вукмановић није завршио

³⁰ Исто.

³¹ Исто.

³² Исто.

³³ Исто, Записник о испиту свједока Д. Поповића, среског начелника, бр. Кн 60/35, 25. IX 1935.

узвиком „Живјела комунистичка омладина“, „Живјела Совјетска Русија“, На крају Јовановић истиче: „Текст говора, који сте ми прочитали, није држао Вукмановић Светозар. Нијесам чуо да је ма ко од лица присутних на збору викао „Живио комунизам“, „Доље буржоазија“ и томе слично.“³⁵ Сазивач збора Никола Ђоновић каже: „Категорички тврдим да на збору тај дан није Вукмановић прочитао летак са инкриминисаним паролама, који сте ми прочитали. . . Тачно је да сам ја, као и Вукмановић, у свом говору истицао потребу успостављања дипломатских и трговачких односа са Совјетском Русијом, и да је неко из масе узвикнуо: „Живјела Совјетска Русија“. Ја са тим нијесам имао никакву политичку тенденцију, а најмање стварање расположења за промјену друштвене и политичке констелације у том правцу, већ сам био руковођен искључиво практичним разлозима.“³⁶ У исказима пред судом Ђоновић и Јовановић углавном тврде да на збору није говорено ништа што би било супротно режиму и кажњиво постојећим законским прописима, док Милановић и Поповић дају збору чисто комунистички карактер. Власт је забранила даље одржавање зборова Удружене опозиције, плашећи се да ће на њима, као и на претходним, комунисти водити главну ријеч.

О збору на Виру обавијештени су 24. августа: командант Зетског жандармеријског пука, Државно тужилаштво на Цетињу, Среско начелство на Цетињу, Срески суд у Бару и командир Цетињске жандармеријске чете, док су жандармерија и Начелство среза барског против Вукмановића и других учесника на збору повели истрагу. Он и остали учесници збора (њих 49) окривљени су да су починили кривично дјело по ставу 1. члану 1. Закона о заштити јавне безбједности и поретка у држави. Среско начелство у Бару читав предмет доставило је истражном судији при Окружном суду на Цетињу оптужујући суду: Вукмановић Светозара, Лекић Риста, Јовановић Лабуда, Орландић Зарију, Укшановић Ђура, Ђоновић П. Јова, Вулићевић Ј. Петра, Бошковић Мила, Орландић Јошова Блажа, Алексић Сава, Поповић Велимира, Рајковић Велишу, Франовић Јована, Пламенац Т. Јована и Лековић Т. Велимира. Начелство је такође оптужило суду 34 лица из ријечке нахије, теретећи их да су учествовала на збору 23. августа на Виру.³⁷

Државни тужилац Државног суда за заштиту државе у Београду обавијестио је 12. октобра Окружни суд на Цетињу да се обустави кривично гоњење против свих осумњичених изузев Вукмановић Светозара.³⁸ На основу тога Окружни суд на Цетињу

³⁵ Исто, Записник о испиту свједока Илије Милановића, бр. к. 60/35, 24. IX 1935. г.

³⁶ Исто, саслушање Лабуда Јовановића.

³⁷ Исто, Из записника о саслушању Николе Ђоновића.

³⁸ АИИ, V3—5, бр. 11534; V3—16, бр. 11533.

³⁹ АИИ, V3—5, бр. 11534.

ослободио је оптужбе окривљене, а за Вукмановића наредио је жандармеријској станици на Виру (21. октобра) да га стражарно спроведе у Цетиње. Тридесетог октобра жандармеријска станица са Вира одговорила је Окружном суду да се Вукмановић не налази на рејону њихове станице. Жандармеријска станица доставила је да се Вукмановић налази у Београду са станом на Булевару ослобођења бр. 14.³⁹

На предлог државног тужиоца, Окружни суд на Цетињу 13. новембра наредио је кривичну истрагу и истражни затвор против Вукмановића, теретећи га због држања комунистичког говора на Виру 23. августа, читања летка „Црмничани“, извикивања разних комунистичких парола и сличног, што се утврђује пријавом жандармеријског вода у Бару пов. бр. 367 од 24. августа, приложеним летком „Црмничани“ и „исказом свједока Милановића Илије, полицијског писара Начелства среза барског, признањем окривљеног да је говорио на збору одржаном 23. VIII 1935, којом је приликом својим говором вршио усмену пропаганду и убјеђивао присутне да треба промијенити политички и социјални поредак у држави насиљем или путем тероризма.“⁴⁰ Као што је већ изложено, Вукмановић је 23. августа говорио на збору у Виру, прочитао резолуцију, летак „Црмничани“, позивајући присутне да прихвате идеју стварања Народног фронта, али пред судом у Бару категорички је одбио све чиме га терете жандармеријски вод у Бару и полицијски писар Милановић. Вукмановић каже да је одржао говор на збору у Виру 23. августа, који је био одобрен од среског начелника, да је говор „исцрпно излагање захтјева који су укратко и у главним потезима унијети у резолуцију“.⁴¹ Окружни суд је 19. новембра донио рјешење којим се поништава наредба истражног судије о „кривичној истрази и истражном затвору“, јер је Вукмановић на збору који је власт одобрила „говорио присутнима о економским, политичким и социјалним питањима у држави, осврћући се понаособ на прилике свога краја — Црмнице, у коме је говору покушао убиједити присутне да приме његове погледе о појединим питањима која је истакао, позивајући их да се боре ради уклањања грешака и неправде учињених од режима, као год и да буду сложни у раду за постигнуће циљева истакнутих у говору, те је и том приликом прочитао резолуцију у којој су изнесени захтјеви присутних на збору.“⁴² Суд је напokon, немајући довољно доказа, 17. априла 1936. године на нејавној сједници вијећа донио рјешење којим се прекида „сваки даљи кривични поступак против Вукмановића Светозара из Подгора“, за дјело „извршено 23. августа 1935. године.“⁴³

³⁹ Исто.

⁴⁰ Исто.

⁴¹ Исто, решење Окружног суда — Цетиње Кзп. 174/35/28.

⁴² АИИ, VЗ—5, бр.11534.

⁴³ Исто.

Зборови Удружене опозиције у Бару и Виру августа 1935. године били су масовно посјећени захваљујући раду комуниста са масама. Садржина говорâ, пароле и донијете резолуције потврђују да је Партија успјела да укаже на све слабости постојећег режима и да реализује своје планове окупљања маса на линији стварања Народног фронта у Црној Гори. Ови зборови представљају, у низу других акција у 1935. години, велики успјех Комунистичке партије у Црној Гори.

Вук Рецић

НЕКИ ПОДАЦИ О РАДУ НАРОДНООСЛОБОДИЛАЧКИХ ОДБОРА У ПЉЕВАЉСКОМ СРЕЗУ 1941. И 1942. ГОДИНЕ

Развој народноослободилачког покрета је послије тринаесто-јулског устанка ишао брзо и у пљеваљском срезу. Борбене јединице су нарастале из дана у дан, а њихова потреба за храном и ратном опремом захтијевала је да се организује позадина. Већ у августу и септембру 1941. године приступило се формирању одбора Народноослободилачког фронта.¹ Ти одбори вршили су у почетку оне функције које касније обављају општински и срески народноослободилачки одбори. Ови одбори су, значи, били преходници стварања легалних народноослободилачких одбора, што значи народне власти. „Прикупљали су добровољне прилоге у новцу и намирницама за партизане и избјегле породице из Пљеваља.“² Улога ових одбора била је прилично велика, нарочито за овај крај, јер ће већ почетком децембра (1. XII) доћи до напада на град. Требало је већ тада прихватити „Црногорски НОПО за операције у Санцаку“,³ који је тада имао 3.500 бораца. Према томе, одбори су морали уложити велики напор у припреми за обезбјеђење исхране и смјештаја великог броја људи. Ако се узме у обзир да је то била изузетно тешка прилика, а одбори нијесу имали неког дужег искуства у раду, онда се слободно може рећи да су они стварно одговорили својој намјени у датом моменту.

Међутим, одбори Народноослободилачког фронта убрзо су замијенили легалним народноослободилачким одборима, и то сеоским, општинским, а касније је формиран Срески народноослободилачки одбор. „Концем децембра 1941. године изабран је Општински народноослободилачки одбор (ОНО) општине пренђанске. Тада су већ били изабрани сеоски НО одбори — у већини села те општине. Предсједник Општинског НОО био је Урош Кнежевић, а секретар Душан Раичевић. 25. јануара 1942. године изабран је НОО косаничке општине, са предсједником Марком

¹ „Пљеваљски срез“, бр. 251/61, Завичајни музеј у Пљевљима, стр. 36.

² Исто.

³ Исто.